هیگڵ و ڕۆشنگەری

هاشم سالح

وەرگێڕانی / کامیل محەمەد قەرەداغی

هێگڵیش وەك زۆری فەیلەسوفەکانی سەردەمی خۆی بە قۆناغی ڕۆشنگەریدا تێپەڕیووە. چونکە لەوکاتەدا نەدەکرا بیریارێکگی ڕاستەقینە لەئارادابێت و لەچرکەساتێك لە چرکەساتەکانی ژیانی خۆیدا ڕووبەڕووی مەسەلەی ئاین نەبووبێتەوە.بەڵکو بگرە مەسەلەی پەیوەندی لەگەڵ ئاینی مەسیحی, یان باشتر وایە بڵێین لەگەڵ وێناکردنەکەی باوەکەی ئەو ئاینەدا جاران مەسەلەیەکی گرنگی لەلای فەلسەفە و فەیلەسوفەکان پێکهێناوە. هەرکەسێك بەناخی هزری ئەوروپاییاندا ڕۆچووبێت و ئاگاداری پەرەسەندنە مێژوویەکەی بوبێ , ئەو ڕاستییە باش دەزانێت.بەڵام ئێستە لە ئەوروپا ڕەوشەکە بەڕادەیەك گۆڕاوە کە لەوانەیە فەیلەسوفەکانیان هەموو ژیانیان لەتوێژینەوە و بیرکردنەوەدا بەسەربەرن, بەبێ ئەوەی ووشەیەك لەسەر مەسەلەی ئاین بڵێن. ئێستە ئاین ئەمان وەك پێشینەکانی سەدەیەك یان دووسەدە پێش خۆیان سەرقاڵ ناکات. چونکە مەسەلەی ئاین شتێکە لێبۆتەوە. هەموو مەسەلەکەش بەبێ کەم و زۆر هەرئەوەیە و تەواو.

لەڕاستیشدا فەلسەفە, هەروەك (هیگل) خۆی دەیووت: زادەی سەردەمەکەی خۆیەتی. بۆیە دەبێ ئەو بیرۆکە زۆرباوە لە زەینی خۆماندا لابەرین کە لە هەندێکی ناوەندەکاندا هەیە و دەڵێ ئەو شتانەی فەیلەسوف دەیانڵێت قسەگەلێکی موجەڕەدی گشتین, لەوە تێدەپەڕن کە سەر بەچاخێك یان سەردەمێك, یان کۆمەڵگەیەکی دیاریکراوبن. ئەم جۆرە فەلسەفەلێدانە ئەگەر مابێتیش کەس قایل ناکات. ئەو فەیلەسوفەی کە کێشە بنەڕەتییە وروژێنراوەکانی سەردەمی خۆی چارەسەرنەکات کە کۆمەڵگەکەیی پێوە نیگەرانە, ئەوە نە فەیلەسوفە و نە شایەنی ئەو ناوەشە.بەهەرحاڵ (هیگڵ) لەساڵی(1795)دا , ئەوکاتە کە تەمەنی (25)ساڵ بووە, ڕووبەڕووی مەسەلەی ئاین بووەتەوە و کتێبی"ژیانی یەسوع"ی نوسیوە. لەم کتێبەیدا کە نەیویێراوە یەکسەر بڵاوی بکاتەوە تێبینی دەکەین, کە وێنەیەکی "مێژوویی–ئاوەزکاری" لەسەر دامەزرێنەری مەسیحیەت پێشکەش دەکات."مەسیح" بەوشێوەیەی کە هیگڵ لێیتێدەگات, پتر لەوەی کە کەسێتییەکی سەرووئاسایی و سەروومێژوویی بێت, لەسەر شێوازی "کانتی" وەك مامۆستایەکی ئاکاری دێتەپێشچاو.

بۆیە ئیتر :یەسوع: نە موعجیزە دەخولقێنێت "وەك ئەوەی کە کتێبە تەقلیدییەکان وێنامان بۆدەکەن" و نە نهێنییەکیش ماوە دەربارەی ئەو نەزانرابێت. بەڵکو ئەویش کەسێك بووە وەك هەر کام لە فەیلەسوفەکانی ڕۆشنگەری , و لەوانەیە برێك باشتر خەڵکی فێری ئازادیی ناوەکی و کەرامەتی مرۆیی کردووە. بەساڵێك پاش ئەوە "هیگڵ"کتێبێکی تری گرنگی لەسەر ئاین دەرکرد, ئەویش کتێبی"دۆگمایی ئاینی مەسیحی"یە.لەم کتێبەدا کە ئەمیش لەژیانی هیگڵدا بلاونەکراوەتەوە تاوتوێی ئەو بیروباوەڕە مەسیحییانە دەکات کە ڤۆلتێر ڕەخنەی کردوون. بەڵام ئەم پەیڕەوێکی جیاواز لە پەیڕەوەکەی ڤۆلتێر دەگرێتەبەر. پەیڕەوەکەی هیگڵ پەیڕەوێکی ناوەکییە پتر لەوەی کە پەیڕەوێکی دەرەکی بێت. چونکە ڤۆڵتێر لەپێگەیەکی دژایەتیی دەرەوەی ئاینەکەوە ڕەخنەی"ئەرسەزۆکسیی مەسیحیی–واتە ئسولیەت"ی دەکرد, هەرچی هیگڵیشە, ئەویش کەمێك ئەم پەیڕەوەی گرتۆتەبەر, بەڵام زۆربەی جارەکان لەناوەوە و بەشێوەیەکی دیالەکتیکی لەگەڵ بیروباوەڕەکاندا دەڕۆشت بۆئەوەی پێویستیی مێژوویی بوونەکەی, یان ئەو وەزیفەیە پیشان بدات کە لەچرکەیەك لە چرکەکاندا ئەنجامیداوە.ئەمجا پاش ئەوە پیشانی دەدات کە چۆن بەرەو پێچەوانەکەی خۆی وەرچەرخاوە. چونکە ئەوەی لەگەڵ ئاینی مەسیحیدا ئاوەزکاری بوبێت, لەگەڵ ڕۆژگاردا دەبێ بە دۆگمایی. دەبێ بە کۆمەڵە سروت و ڕێوڕەسم و دامەزراوەیەك کە مانا ڕەسەنە سەرەتاییەکەی خۆیی تێدانامێنێت. یان بە مانایەکی تر , دەبێت بە کۆمەڵە توێژو قاڵبێکی وشکیبەبەردکراو, یان بەبەردبوو. ئەمجا ئاینی ڕاستەقینە دەبێ بتوانێت خۆی لەم توێژانە ڕزگاربکات بۆئەوەی بتوانێت بگەڕێتەوەسەر مانازیندووەکەی و سەرچاوە ڕەسەنەکەی.. چونکە ئەوەتا ئاینی مەسیحی بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار و بەهۆی ململانەو ئارەزووەکانی مرۆڤەوە لەقۆناغێك لەقۆناغەکانی مێژوودا بوەتە ئایدیۆلۆژیایەکی دەستەڵاتخوازی سەرکوتکار. ئەمەش ئەوشتەیە کە هیگڵ ناوی لێدەنێت "دۆگمایی". بەڵام پاشتر هیگڵ لەوە تێگەشت کە ئەگەر ئاین دۆگمایی و سروت و ڕێوڕەسمەکانیی لێکرایەوە, ئیتر هەرگیز بەئاینی نامێنێتەوە. بۆیە ئیتر هیگڵ کەوتە نێوانی دووڕیانێکەوە: یان ئەوەتا لەپێناوی بەرژەوەندیی‌ئاوەزکاریی فەلسەفەی ڕادیکاڵیدا بە تەواوی واز لە ئاین بهێنێت, یان ئەوەتا وا لە فەلسەفە بکات کە لەگەڵ ئایندا بیەکەوەبژین, یان دراوسێ بن. بەڵام کە هیگڵ هەستا ڕەخنەی بیروباوەڕی مەسیحی و نهێنی و موعجیزەکان و شتەکانی تری لەوشێوەیەی کرد, ئیتر ئەو مەسەلەی پێکەوەژیانەش وەك شتێکی ڕووکەشی دێتەپێشچاو. هەر لەبەر ئەم هۆیەیە کە هەندێ کەس بەوە تاوانباری دەکەن کە زمانێکی دووفاقی بەکاردەهێنێت: فاقێکی فەیلەسوفان و فاقێکی تری لاهوتییەکان.

ئایا ڕاستییەکی وا هەیە کە بەلای هەموانەوە ئاوەزکاری بێت؟ یان دوو ڕاستی هەن:یەکەمیان ڕاستیی فەیلەسوف و دەستەبژێرە ڕۆشنبیرەکانە, و ئەوی تریش هیی هەموو گەلە؟

ئا لەم ڕوانگەیەوەیە کە ئاینی مەسیحی بەپێی پێویستییەکی مێژوویی ڕەتێنەر بۆ پێچەوانەکەی خۆی هەڵدەگەڕێتەوە, و دەبێتە دژ و ڕەتێنەری‌ناوەڕۆك و مەبەستە بەراییەکانی خۆی.بەمشێوەیەش لەهۆی ئەو هاوپەیمانێتییە تێدەگەین کە بە درێژایی چەندان سەدە

کڵێسای مەسیحی لەگەڵ سیستمی کۆلاکی و سەرکوتی سیاسیدا هەیبووە.چونکە ئینجیل داوای ئەوە ناکات کە لەدژی هەژارەکان لەگەڵ دەوڵەمەندەکان و لەدژی لاوازەکان لەگەڵ بەهێزەکان هاوپەیمان بیت. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا کڵێسا بەم شتانە قایلە و شەرعیەتی پێداون و بگرە هەوڵیداوە خەڵکە ساکارەکەش قایل بکات بۆئەوەی پەسەندی بکەن. وەزیفە ڕەتێنەرەکەی ئاین ئالێرەدایە. بێگومان بیرۆکەی لەمشێوانە لەکاتی خۆیدا وەك مەترسیدار هاتۆتەپێشچاو و لەلایەن زۆرینەی زۆری کۆمەڵگەوە وەك ناپەسەند سەیری کراوە,بۆیە هیگڵیش بلاوی نەکردنەوە و وەك دەستنوس لەدۆلابی کتێبخانەکەیدا هێشتنیەوە. ئەو دەیزانی کە ئەم بیرۆکانە پێشی سەردەمەکەی خۆیان کەوتوون و گەلی ئەڵمانیاش پێی پەسەند ناکرێت لەبەرئەوەی هێشتا بۆ پەسەندکردنی شیاو نەبووە, یان سوك و ئاسان نەیتوانییوە پەوسەندی بکات. ئەمەش گەورەترین بەڵگەیە لەسەرئەوەی کە گۆڕانی ئاوەزەکان پرۆسەیەکی مەترسیدارە و لە شەو و ڕۆژێکدا ڕوونادات. لەبەرئەوە شتێك کە زۆر بێزارم بکات پەلەکردنی هەندێکی رۆشنبیرانی خۆمانە لە ئەنجامدانی گۆڕانکاری و هەڵکولاندنی قۆناغەکان! من دەڵێم گۆڕانکاری دەبێ قۆناغ بەقۆناغ هەرس بکرێ و پێویست نکات پێش ئەوەی قۆناغی یەکەم بەتەواوی هەرس کرابێت و وەرگیرابێت بچینەسەر قۆناغی پاشتر.

پێویستە لەوە ئاگاداربین کە "فیختەی مامۆستای هیگڵ" هیچ نەبێت لە سەرەتاوە بەشێوەیەك لەشێوەکان باجێکی زۆری ئەووەی داوە کە ڕووبەڕووی پیاوانی ئاین وەستاوەتەوە. ئەوەتا لەساڵی(1799)دا لە زانکۆی :ییەننا: دەرکراوە, کە یەکێك بووە لە کراوەترین و لیبراڵترینی زانکۆکانی ئەو سەردەمە. تۆمەتی کافرییان دایەپاڵیو شتەکانیان لەسەر گەورەکرد و لەلای ئەو دەستەلاتدارە گەورانە شکاتیان لێکرد, کە کاریان بریتییە لە کردنەوە و گرێدان.. هەموو ئەمانە لەپێناوی چیدا؟ لەپێناوی ئەوەدا کە لێدوانێکی ئاوەزکارییانەی لەسەر ئاینی مەسیحی دابوو.

گومانیش لەوەدانییە کە ئەو لێدوانە لەڕای گشتیی باو لەپێشتر بووە, بەڵام بە بەراورد لەگەڵ ئەوشتانەدا کە هیگڵ لەوکاتانەدا لە سویسرا دەینوسین , شەرمنانە بووە. ئێستا با گوێ لە "فیختە" بگرین بزانین چیی وتووە– ئەو وتوویەتی(سیستمی ئاکاریی زیندو و کاریگەر, خودی خوا خۆیەتی و ئێمە پێویستمان بە بیروباوەڕێکی تری جگە لە ئەو نییە. هیچ هاندەرێکی واش لە ئاوەزدا نییە بۆئەوە پاڵمان پێوەبنێت کە لە ئەم سیستمە ئاکارییە دەربچین کە دەستی بە هەموو گەردوونەوە گرتووە. ئێمە پێویستمان بەبوونی ئەو بڕوایە نییە کە بوونەوەرێکی تایبەت هەبێت لەئاستی هۆکاری ئەنجامەکاندابێت, کەواتە تێگەیشتنی دروست بە ئەم شێوە بەرەنجامە ناگات,ئەوە تەنها فەلسەفەی هەڵەیە کە ئەو کارە دەکات.)

ئەم قسەیە بە وڕێنە دادەنرێت, واتە دەرچوونێکە لە تێگەیشتنی باویئەو سەردەمە لە مەسیحیەت . لەبەرئەوە پیدانەیان کرد و لە زانکۆش دەریان کرد. چونکە وێناکردنەکەی "فیختە" لەسەر "خوا" جیاوازە لەو وێناکردنە مەسیحییە باوەی کە سەدان ساڵە چەسپیوە و بریتییە لە بیرویاوەڕی سێینەیی , کە زیاد لەپێویست بە ئاوەزکاری کراوە. بێگومان "هیگڵ" بە ئاراستەی وڕێنەکردنەکەدا دوورتر دەڕوات. لەڕاستیشدا ئەو نوسراوانەی کە لە ماوەی گەنجێتییدا نوسیبونی و تا پاش مردنی خۆی نەخرانەبەرچاو لە ڕەخنەکردنی بییروباوەڕە ئاینییەکاندا لە نوسینەکانی قۆناغی پیرێتی یان کامڵبوونی ڕادیکاڵانەتربوون. پاش ئەوە بئاگاتر و بە ئەزموون تربوو, ئەگەر نەڵێین پتر لە سزادان دەترسا. لە گەنجێتیی یەکەمیدا "هیگڵ"نامەی ئاگرینی بۆ "شیلنگ و هۆڵدەرلین"ی هاوڕێی دەنوسی و ڕقبوونەوەی خۆیی لە کۆلیژی لاهوتی پرۆتستانتی و شێوازی ئەو کۆلیژانە بۆ فێرکردنی ئاین دەردەبڕی.ئومێدی ئەوەی دەردەبڕی کە فەلسەفەی نوێ لە ئەڵمانیادا سەرکەوێ: واتە فەلسەفەی "کانت و فیختە" فەلسەفەی ئاوەز و ڕەخنە و ئازادە. لاهوتی و کاهینەکانیش زۆر بێزاریان دەکرد. لەڕاستیدا ئەو هەرگیز لە ژیانیدا ئەوانی وەك دەستەیەکی بەکۆمەڵ یان ڕێکخراوێکی کڵێسایی خۆش نەویستووە.لە خۆیان و لە کاردانەوەکانیان دەترسا,ئەوانی بە مەترسی بۆسەر ئازادیی هزر دادەنا. شتێك کە ئەوی زۆربێزار دەکرد هەوڵەکانیان بوو بۆ دەستگرتن بەسەر فەلسەفەی کانتدا و خستنەگەڕی لەخزمەتی ئەو بیروباوەڕەکۆنانەیاندا کە سەردەمەکەیان بەسەرچووە. چونکە لەبەرئەوەی فەلسەفەی سەرکەتوو بوو و ئەستێرەکەی بە ئاسمانی ئەڵمانیادا هەڵکشابوو هەمووان هەوڵیان دەدا لێی نزیك ببنەوە و پێوەی بنازن و وای بگونجێنن کە لەگەڵ بیروباوەڕە تایبەتەکانی خۆیاندا بگونجێت, ئەمەش شتێکە بەردەوامە لە ئەوشتانە ڕوودەدات کە لەمێژوودا سەرکەوتوو دەبن.

____

بابەتێکی (هاشم ساڵح)ە, لە پێگەی رۆژنامەی :الـ ق الأوسـ : لەسەر ئینتەرنێت وەرگیراوە.